

HİCRİ DÖRDÜNCÜ/BEŞİNCİ ASIRDA İMÂMİYYE-HANEFÎ POLEMİĞİNE BİR ÖRNEK “Şeyh el-Müfid’e ait *el-Mesâ’ilu’s-Sâğâniyye* İsimli Risâle”

Ahmet Hamdi FURAT*

ÖZET

Hicri IV/X. asırda, kendilerini Sâsânîlere nispet eden Büveyhîler, İslam dünyasında hâkimiyet kurmuşlardır. Bu dönemde, Büveyhîlerin desteğini alan Şiîler ile Sünnîler arasında özellikle Bağdat merkezli çatışmalar olmuştur. Bu bağlamda dönemin en meşhur Şiî fakih ve mütekellimlerinden olan Şeyh Müfid ile kim olduğu konusunda elimizde yeterli bilgi bulunmayan es-Sâğânî nisbeli Hanefî fakih arasındaki polemik önemli bir yer tutar. Bu polemik, Şeyh el-Müfid’in nâiplerinden bir şahıs ile Hanefî fakih es-Sâğânî’nin yaptığı tartışmaların Şeyh el-Müfid’e - muhtemelen- yazılı olarak ulaştırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalarda İmâmiyye’ye yapılan itirazları cevaplandırmak üzere Şeyh el-Müfid, *el-Mesâ’ilu’s-Sâğâniyye* ismini taşıyan eserini kaleme almıştır. Eserde, el-Müfid, es-Sâğânî’nin İmâmiyye’yi genellikle icmâdan çıkmakla itham ettiği on meseleye, zaman zaman sertleşen ve hakaret seviyesine ulaşan bir üslûpla cevap vermektedir. *el-Mesâ’ilu’s-Sâğâniyye*, Büveyhî dönemindeki Hanefîler ile İmâmiyye arasındaki fihri tartışmaları göstermesi bakımından da ayrıca önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Şeyh el-Müfid, es-Sâğânî, İmâmiyye- Hanefî Polemiği

AN EXAMPLE OF IMAMIYA-HANAFI POLEMIC IN FOURTH-FIFTH CENTURY OF HIJRA “Treatise of *al-Masail al-Sâğâniya* by Saykh al-Mufid”

Abstract: In the fourth/fifth Hijri century, Buwayhi Dynasty who connected themselves with Sasanids governed the Islamic world. In this period, some conflicts (Bagdad based) occurred between the Shiites supported by Buwayhids and Sunnis. In this sense, we see some polemics between Shii-Sunni scholars. Among them, the polemic between Saykh al-Mufid who was famous faqih and mutakallim of the time and the as-Sâğânî who we don’t have enough information on him covers an important place. This polemic appeared as a result of conveying of debates between one person from the naib of Saykh Mufid and Hanafi Faqih al-Sâğânî. Saykh Mufid wrote his work “*al-Masail al-Sâğâniya*” as a reply to the objections to the Imamiya. This work includes ten an issue (mas’ala) in which Imamiya was accused by al-Sagani as leaving of Ijma. *al-Masail al-Sâğâniya* has an importance in showing the juridical debates between Hanafi and Imamiya in this period.

Key words: al-Saykh al-Mufid, al-Sâğânî, Polemic of Imamiya-Hanafi.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Makalemizde öncelikle, hicri IV.-V./X.-XI. asırlarda İslam dünyasına hâkim olan Büveyhiler hakkında kısa bir tarihsel bilgi verilecektir. Daha sonra *el-Mesâilu's-Sâğâniyye* isimli eserin yazım serüvenine geçilerek müellif Şeyh el-Müfid ile soruların sahibi es-Sâğâni tanıtılacaktır. Ardından eserin üslubu ile içerdiği meseleler ayrı ayrı incelenecektir.

A. TARİHSEL ARKAPLAN

Sâsâni hükümdarlarından Behrâm-Gûr'un (420-438) soyundan olduğu iddiâ edilen Deylemlî Büveyh'in oğullarından Ahmed¹ (334-336/943-967), 11 Cemaziyülevvel 334/18 Ocak 945'te Bağdad'a girmiş ve Abbasi halifesi Müstekfibilah onu, emirü'l-ümerâ tayin etmiştir². Böylece, dönemin İslam dünyasının en önemli merkezi olan Bağdad'ta Büveyhi hâkimiyeti başlamıştır. Halife Müstekfibilah'ın *Muizzüddeve* lakabını verdiği Ahmed, kendisine bu lakabı veren halifeyi hal etmiş ve yerine Muti-lillah'ı halife tayin etmiştir³. Ali evladından Hasan el-Utruş'un (ö. 304/917) faaliyetleri neticesinde Müslüman olarak Şiîliği benimseyen Büveyhiler, Sünnî Abbasi halifeliğini ortadan kaldırma yoluna gitmemişler, fakat yukarıdaki olayda da görüldüğü gibi hâkimiyetleri altına almışlardır⁴. Bu durum, özellikle Bağdad merkezli Şiî topluluk için önemli sonuçlar doğurmuştur. Daha önce, sadece Bağdad'ın batısındaki Kerh bölgesinde yerleşmiş olan Şiîler, Bağdad'da daha geniş yerleşim alanlarına sahip olmuşlardır⁵. Şehirdeki Sünnî halk Şiîlerin bu güçlenen durumundan oldukça rahatsız olmuş, fakat Şiîlerin arkasındaki devlet desteği ve özellikle Muizzüddeve'nin 10 Muharrem 352/8 Şubat 963 de şehir halkını matem tutmaya zorlaması⁶, daha sonra 18 Zilhicce 352/17 Mart 632'de Gadir-i Hum gününü şenlikler yaparak kutlaması, şehirdeki tansiyonu yükseltmiş ve çatışmalar başlamıştır⁷. Muizzüddeve'nin ölümünden sonra (356/967) uzun bir süre taht kavgaları yaşanmış, en sonunda ise Bahauddeve (379/989) hâkimiyeti eline geçirmiştir. Fakat Büveyhiler, bundan sonraki dönemde Deylemliler ve Türkler arasındaki mücadeleler sebebiyle sürekli karışıklıklar yaşamıştır. Aynı dönemde Türk menşeli Gazneliler ve daha sonra Selçuklular İslam dünyasında kendilerini göstermeye başlamışlardır. Bu bağlamda Şiîler lehine olan üstünlük yukarıda bahsedilen yeni unsurların İslam dünyasına girmesi ile zaman zaman yer değiştirmiştir. Abbasi Halifesi Kadirbillah'ın Gazneli Mahmud'un halifeliğini tanıması ve onun desteği ile Sünnîlerin Şiîlere karşı bazı tedbirler almasını da bu çerçevede zikredebiliriz⁸. En sonunda 110 yıllık bir hâki-

¹ İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 175.

² İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, VIII, s. 449-450.

³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, VIII, s. 449-451

⁴ Ahmet Güner, *Büveyhilerin Şiî-Sünnî Siyaseti*, s. 19-21.

⁵ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, VI, s. 498.

⁶ Ahmet Güner, *Büveyhilerin Şiî-Sünnî Siyaseti*, 103.

⁷ Ahmet Güner, *a.g.e.*, 106.

⁸ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, VI, s. 498.

miyetin ardından Büveyhiler dönemi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdad'a girmesi ile sona ermiştir (447/1055)⁹.

B. ŞEYH EL-MÜFİD

Tam adı *Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân al-Hârîsî el-Ukbarî el-Bağdâdî el-Kerhî* olan Muhammed, Şîî literatüründe eş-Şeyh el-Müfid¹⁰ veya babasına atfen *İbnu'l-Mu'allim* olarak bilinir¹¹. Bağdad'ın kırk kilometre doğusunda bulunan Ukbara'da 11 Zilkade 336/ 22 Mayıs 948¹² veya 338/950¹³'de doğmuştur. Vâsıt'ta muallimlik yapan babasının yanında büyümüş, genç yaşlarında Bağdat'a gelmiş ve Şîîlerin yoğunlukla yaşadığı *Kerh* bölgesine yerleşmiştir. Bağdad'da ilim tahsiline başlayan İbnü'l-Mu'allim, dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Bunlar arasında, İbn Cüneyd el-İskafi (ö. 381/991), eş-Şeyh es-Sadûk¹⁴ (ö. 381/991), Cafer b. Muhammed b. Kevleveyh el-Kummî (ö. 368/978-9)¹⁵ ve Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. el-Velid el-Kummî¹⁶'yi sayabiliriz¹⁷. İmâmiyye mütekellimleri ile hem Bağdad hem de Basra mutezilesinin ileri gelenlerinden dersler alan¹⁸ Şeyh el-Müfid'in ilmi seviyesi giderek yükselmiş ve Bağdad'da Şîî yerleşim bölgesi Kerh'te Derb-i Rebah'taki evinde münazaralar yapmaya başlamıştır. İbnü'n-Nedim (ö. 385/995) onu, bu evinde ziyaret etmiştir. O, Şîî kelimcilerin el-Müfid'e gidip geldiklerini ve çok sayıda kitabının olduğu kaydetmektedir, fakat bunların isimlerini zikretmemektedir¹⁹. Talebesi Şeyh et-Tusî de, onu Şîî kelimcilerin en büyüklerinden biri olarak niteler. Şeyh Tûsî, onun aynı zamanda fıkhıta da ileri olduğunu kaydeder ve küçüklü büyüklü iki yüze yakın eserinin olduğunu belirtir. O, bunlardan sadece yirmi tanesini zikretmektedir. Tûsî'nin verdiği önemli kayıt ise zikrettiği kitapların tamamını ondan dinlemesidir. Hatta o bazıları birkaç defa onun yanında okuduklarını belirtir²⁰. Bir diğer talebesi Necâşî ise, onun tabiinden Said b. Cübeyr'in ve Ya'reb b. Kahtan'ın neslinden geldiğini ifade eder²¹. Daha sonra da ona ait 174 kitabı zikreder. Şeyh el-Müfid, 2 Ramazan 413²² /29 Kasım 1022'de veya 30 Ramazan 413/27 Aralık 1023'te²³ vefat etmiştir.

⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, IX, 649.

¹⁰ Şeyh el-Müfid olarak isimlendirilmesi için bkz. Ahmet Güner, *Büveyhilerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, 103; Şeyh el-Müfid, *el-Mukni'a*, (giriş bölümü) s. 5-7.

¹¹ Seyyid Muhsin el-Emin, *A'yânu's-Şî'a*, IX, 420.

¹² Necâşî, *Ricâl*, s. 339.

¹³ Şeyh Tûsî, *Fihrist*, s. 339.

¹⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Ebi'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn İbn Babaveyh el-Kummî önemli bir muhadistir. Seyyid Muhsin el-Emin, *A'yânu's-Şî'a*, X, 24.

¹⁵ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 92.

¹⁶ *A'yânu's-Şî'a*, III, 101.

¹⁷ Onun diğer hocaları ve kendisinden rivayette bulunduğu şahıslar için bkz. Şeyh el-Müfid, *el-Mukni'a*, (giriş bölümü) 15-16.

¹⁸ Ahmet Güner, *Büveyhilerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, 156.

¹⁹ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 252, 279.

²⁰ Şeyh Tûsî, *Fihrist*, 339.

²¹ Necâşî, 339.

²² Şeyh Tûsî, *Fihrist*, 339.

Cenazesine büyük bir kalabalığın katıldığı belirtilmektedir. Cenaze namazını Şeyh el-Murtaza Ebu'l-Kasım Ali b. Hüseyin Eşnan Meydanı'nda kıldırılmıştır. Öncelikle evine gömülen Şeyh el-Müfid daha sonra Seyyid Ebu Cafer'in yakınındaki Kureyş mezarlığına nakledilmiştir²⁴. Şeyh et-Tûsî, *el-İhticâc alâ ehli'l-Licâc* isimli eserinde ona üç tevki'in²⁵ geldiğini kaydeder. Bunlardan birincisi 410/1019 tarihinde, diğer ikisi ise 413/1022'te gelmiştir²⁶.

Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1071) ise onu "Şeyhu'r-Rafıza" olarak niteler ve onun dalalet içerisinde olduğu vurgular. Hatib'in bu bağlamda onun için "insanların birçoğu onun yüzünden öldü" şeklindeki kaydı dikkate değerdir²⁷. İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam* adlı eserinde yerel emirlerin (umerau'l-etraf) onun mezhebine olan meyilleri sebebiyle ona itibar ettiklerini belirtir²⁸. ez-Zehebi (ö. 748/1348) de onun Büveyhiler döneminde her inançtan kimselerle munazarada bulunduğunu belirtir. Diğer taraftan onun, Büveyhi Hükümdarı Adududdevle'nin muhtemelen ziyaret ettiğini kaydeder²⁹. İbn Hacer ise *Lisânu'l-Mizân*'da Adududdevle'nin onu hastalığında ziyaret ettiğini kaydeder³⁰.

Yukarıda tarihsel arkaplan bahsinde anlatıldığı üzere Şeyh el-Müfid, Bağdad'daki Şîî- Sünnî çatışmaları çerçevesinde üç kere Bağdad'dan çıkmak zorunda kalmıştır. Bunlardan birincisi ayyâr denilen gurupların oluşturduğu ve 392/1001-02 yılında yaşanmış hadisedir. Bunun akabinde Şeyh el-Müfid Bağdad'dan sürülmüştür³¹. Bir diğer sürgünü ise 398/1007-08 yılları arasında onun mescidine yapılan saldırı sonucunda Bağdad'da yaşanan Sünnî-Şîî çatışması sonucu olmuştur³². İbnü'l-Esir, 409/1018-9 yılındaki bir başka sürgün olayından da bahsetmektedir³³.

Şeyh el-Müfid'in mütekellim sıfatıyla yazdığı eserlerini burada söz konusu etmek istemiyoruz. Onun, fıkha dair çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında *el-Mesh ala'l-Ricleyn*³⁴, *Risale fi'l-Mehr*³⁵, *Hulâsatu'l-İcaz*³⁶, *Zebâihu Ehli'l-Kitab*, *Risaletü'l-Mut'a*³⁷ gibi kısa risaleleri vardır. Bunların yanında *Ahkâmu'n-*

→

²³ Necâşî, 339.

²⁴ Necâşî, 403.

²⁵ Gaybet döneminde ortaya çıkan problemlerin İmama arzı neticesinde ondan gelen yazılı emirlere ve isteklere verilen isim. Mustafa Öz, *İmâmiyye Şîasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, s. 61-67.

²⁶ *İhticâc alâ ehli'l-Licâc*, II, 318-325.

²⁷ Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, III, 449.

²⁸ İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, XV, 51.

²⁹ ez-Zehebi, *el-İber fi Haberî Men Gaber*, II, 225.

³⁰ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V, 368.

³¹ İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, XV, 32-33.

³² İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, XV, 58-9.

³³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, 307.

³⁴ thk. eş-Şeyh Mehdi Necef, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

³⁵ thk. eş-Şeyh Mehdi Necef, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

³⁶ thk. eş-Şeyh Mehdi Necef, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

³⁷ thk. eş-Şeyh Mehdi Necef, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

*Nisâ*³⁸ isimli kadın ilmihali diyebileceğimiz ve fıkhnın nerdeyse bütün bahislerini içine alan bir eseri bulunmaktadır. Bu eseri es-Seyyide el-Celile olarak belirttiği kadının işareti ve râğbeti ile yazdığını kaydetmektedir. Diğer taraftan fıkhıdaki bazı zor meseleleri ele aldığı ve 88 meseleden oluşan *el-Avis*³⁹ isimli bir eseri bulunmaktadır. Fıkhnın bütün bahislerini ele alan *el-Mukni'a*⁴⁰ isimli hacimli eseri ise bu sahadaki temel eseridir. Diğer taraftan Şeyh el-Müfid'in, kendisine sorulan sorulara verdiği bazı cevapları içeren eserleri bulunmaktadır. Bu meyanda *el-Mesâilu't-Tûsiyye*⁴¹ ve *el-Mesâilu's-Sereviyye*⁴² adlı risaleleri kaydetmek gerekir.

Yukarıda bir kısmını belirttiğimiz eserleri ve özellikle Büveyhilerle olan ilişkisi sebebiyle Şeyh el-Müfid'in döneminde Şii/İmâmiyye'nin en önemli fakihlerinden olduğu görülmektedir. Talebeleri es-Seyyid Murteza (ö. 436) ve Şeyh Ebu Cafer et-Tûsî (ö. 460) dönemlerinin en meşhur fakihleri arasında gösterilmektedir⁴³. Usul-i fikh sahasında da eserleri olan Şeyh el-Müfid, Şeyh Tûsî öncesi "oluşum dönemi" fakihleri arasında kabul edilir. Bu dönemde *kadîmeyn* olarak isimlendirilen İbn Ebi Akil ve talebesi İbn Cüneyd'den hemen sonraki tabakayı oluşturur. Bu dönemin genel özelliği sadece ahbarla yetinilmeyip, onun sınırları içine akli ve istidali metoda dayanan bir anlayış ön plana çıkmasıdır⁴⁴. Şeyh el-Müfid, usul-i fikh konusunda yazdığı eserinde bu çizgiyi devam ettirmiştir. Fakat o, çeşitli vesilelerle İbnü'l-Cüneyd'i tenkit etmiştir⁴⁵. eş-Şeyh el-Müfid, aşağıda muhtevası hakkında bilgi vereceğimiz *el-Mesâilu's-Sâğâniyye* adlı eserinde İbnü'l-Cüneyd'i tenkit etmektedir. Bu konuda aşağıda bilgi verilecektir.

C. EL-MESÂ'İLU'S-SÂĞÂNİYYE

Bu eser, Şeyh el-Müfid'in naiblerinden birisinin, es-Sâğâni olarak bilinen Hanefî fakih ile yaptığı tartışmaları hocasına iletmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Eserin tahkikini yapan es-Seyyid Muhammed el-Kâdî, bu şahsın *Ebû'l-Abbâs el-Fazl b. el-Abbâs b. Yahyâ b. el-Hüseyn es-Sâğâni* olmasının kuvvetle muhtemel olduğu kanaatindedir. Fakat onu bu şekilde düşünmeye sevkeden durum, eserin metninden veya nüshalarından elde edilen karîneler değildir. es-Sâğâni'nin bölgede yaşamış tek Hanefî fakih olması onu bu şahsa götüren sebeptir⁴⁶. Eserde zikredilen yegâne tarih eş-Şeyh el-Müfid'in hocası İbnü'l-Cüneyd'in Nisabur'da es-

³⁸ thk. eş-Şeyh Mehdi Necef, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

³⁹ thk. eş-Şeyh Mehdi Necef, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

⁴⁰ İkinci Baskı, Kum, 1410.

⁴¹ thk. eş-Şeyh Mehdi Necef, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

⁴² thk. es-Seyyid el-Alevi, ikinci baskı, Beyrut, 1993.

⁴³ eş-Şeyh Ali Hazım, *el-Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimin eş-Şi'a*, s. 20.

⁴⁴ Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîasında Düşünce Ekolleri Ahbârlık*, s. 109; Ayatullah Sayyid Ali Khamene'i, *The Place of al-Mufid in the Development of Shi'i Kalam and Fiqh*, el-Tavhid, c. X, sayı 2-3. http://www.al-islam.org/al-tawhid/mufid/al_mufid.htm

⁴⁵ Mazlum Uyar, *a.g.e.*, s. 111.

⁴⁶ *el-Mesâilu's-Sâğâniyye*, s. 11-12.

Sâğânî ile 340 tarihinde buluşma tarihidir⁴⁷. Seyyid Muhammed el-Kâdî'nın es-Sâğânî olduğunu iddia ettiği Ebu'l-Abbâs es-Sâğânî'nin tam adı, el-Fazl b. el-Abbâs b. Yahya b. el-Hüseyn es-Sâğânî'dir. Hatib el-Bağdâdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdus el-Hîrî, Muhammed b. el-Hüseyn b. Dâvud el-Alevî, Abdurrahman b. İbrahim b. Muhammed b. Yahya el-Müzekki, Muhammed b. Muhammed b. el-Hamid, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali'den hadis dinlemiştir. O, Ebu'l-Abbâs'ın Nisaburlu âlimlerden yaptığı bir hadis rivayetini de nakletmektedir⁴⁸. İbn Kutluboğa, onun Horasan'da ve Bağdad'da hadis dinlediğini kaydetmektedir⁴⁹. Sem'anî çok sayıda kitabı olduğunu ve Nisabur'da da hadis dinlediğini belirtmektedir⁵⁰. es-Sâğânî, 420/1029-1030 senesinde hacca gitmek için Bağdad'a gelmiş, burada Hatib el-Bağdadi ile karşılaşmış ve ondan hadis nakletmiştir⁵¹. Yukarıda da belirtildiği gibi bu şahsın Ebu'l-Abbâs es-Sâğânî olma ihtimali bulunmaktadır, fakat bu kat'i değildir. eş-Şeyh el-Müfid'in hocası İbnü'l-Cüneyd ile es-Sâğânî'nin 340 yılında Nisabur'da buluşmaları ve bu şahsın 80 yıl sonra hacca gitmek üzere 420 yılında Bağdad'a gelmesi es-Sâğânî'nin Bağdad'da ancak çok yaşlı bir zamanında bulunma ihtimalini gerektirmektedir. Kanaatimizce bu şahsın, ismi kayıtlarda zikredilmeyen bir başka kimse olma ihtimali bulunmaktadır.

es-Sâğânî'nin kimliğini tam olarak tespit edemiyorsak da onun Mutezilî olduğu konusunda kesin bilgimiz vardır. Zira o, mut'a nikâhı ile ilgili bahiste İmâmiyye'yi kendi arkadaşları 'Mutezile'den söz çalmakla itham etmektedir⁵². Diğer taraftan onun Türk olduğu hakkında da bazı karineler bulunmaktadır. Zira eş-Şeyh el-Müfid, es-Sâğânî'yi *el-Mesâilu's-Sâğânîyye* isimli eserin yedinci meselesinde bazı Arapça kelimelerin anlamını bilmemekle itham etmektedir. O biraz da istihza ile 'belki de o kelimeler Türkçe ve Zenc dilinde öyledir' mealinde ifadeler kullanmaktadır. Kanaatimizce bu onun Türk olduğu konusunda bir delil olarak kabul edilebilir⁵³.

el-Mesâilu's-Sâğânîyye, ölümünün bininci yılı sebebiyle düzenlenen İlmî Sempozyum komisyonunun muvafakatı ile 1413/2000 tarihinde es-Seyyid Muhammed el-Kadî tarafından neşredilmiştir⁵⁴. Bu tahkikli neşir, Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Necefi el-Mar'aşi Kütüphanesi 255; aynı kütüphane 78; İmam Cum'a Hoy kütüphanesi 63615 numaralı nüshalardan yararlanılarak yapılmıştır.

⁴⁷ *el-Mesâil*, s. 56.

⁴⁸ Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, XII, 376.

⁴⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 87.

⁵⁰ Sem'anî, III, 508.

⁵¹ Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, XII, 376.

⁵² *el-Mesâil*, s. 42.

⁵³ *el-Mesâil*, s. 101.

⁵⁴ Beyrut 1414/1994, 148 sayfa.

1.Eserin Üslubu

Eser belirtildiği gibi es-Sâğânî'nin İmâmiyye'ye yaptığı tenkitlere Şeyh el-Müfid'in cevaplarını havidir. Muhtemelen, bu tenkitler yazılı olarak Şeyh el-Müfid'e getirilmiştir. Fakat elimizde bunları içeren ve es-Sâğânî tarafından yazılmış bir risale bulunmamaktadır. Şeyh el-Müfid, 'mes'ele' başlığı altında öncelikle es-Sâğânî'nin iddiasına yer vermektedir. O, meseleye, kâle's-şeyh (قال الشيخ) şeklindeki bir ifade ile başlar. 'eş-Şeyh' ifadesi ile kastettiği es-Sâğânî'ye verdiği sıfatlarda ise genellikle ağır, bazen de hakarete varan bir üslup kullanmaktadır. Onu, sık sık cahillik⁵⁵, dalalet üzere olmakla⁵⁶, hırslılık⁵⁷, çirkinlik⁵⁸, hilecilik⁵⁹, kendince fıkıh tahsil etmek⁶⁰, mutaassıb⁶¹ olmakla suçlamaktadır. Şeyh el-Müfid bu ifadenin ardından, Sâğânî'nin iddialarını dile getirir. Sâğânî, iddialarında İmâmiyye'yi şehirlerin fakihlerinin hepsine muhalefet (خلاف لجماعة فقهاء الأمصار⁶²), İslam dinine muhalefetle (هذا خلاف ملة الإسلام⁶³), nikâhın çeşitleri hakkındaki Mecusilerin kavlinde daha çirkin olmakla (وهذا أقبح من قول المجوس في وجوه النكاح⁶⁴), icmadan çıkmakla (أخرجوا به من الإجماع⁶⁵) itham etmektedir. Şeyh el-Müfid daha sonra "faslun feyukalu lehu" şeklindeki ifadeyle İmâmiyye'nin neden böyle düşündüğünü gerekçeleri ile açıklamaya başlar. Yukarıda da değinildiği gibi bu bahiste hakarete varan ağır bir üslup kullanılmaktadır. Bu bağlamda özellikle es-Sâğânî'nin mut'ayı zina olarak değerlendirmesi, Şeyh el-Müfid'i çok kızdırmıştır. Bu mes'eledeki üslubu diğer meselelere göre oldukça ağırdır⁶⁶.

Şeyh el-Müfid, es-Sâğânî'ye genellikle fasıllar halinde cevap vermeyi uygun görmüştür. Bu fasıllarda izlediği metot ise şu şekildedir: Öncelikle, o, eğer Sünnîlerden kendisine herhangi bir destek bulabilecek durumda ise bunu öncelikle belirtmektedir. Mesela, mut'a ve bir mecliste üç talak konularında Sünnî fakihlerden delil getirmeye özel önem göstermiştir⁶⁷. Mut'a konusunda iki kere Abdullah b. Mes'ud'un⁶⁸ kavline atıf yapılması, Sünnî olan Ebu Ali el-Hüseyn b. Ali b. Yezid el-Kerabisi'nin *Kitabu'l-Akziye*⁶⁹ ve Ebu Cafer Muhammed b. Habib en-

⁵⁵ *el-Mesâ'il*, s. 71. قال هذا الشيخ الجاهل

⁵⁶ *el-Mesâ'il*, s. 77. قال الشيخ الضال

⁵⁷ *el-Mesâ'il*, s. 65. قال الشيخ المختصر

⁵⁸ *el-Mesâ'il*, s. 65. قال هذا الشيخ الضال المشنع

⁵⁹ *el-Mesâ'il*, s. 83, 93, 97. قال الشيخ الناصب

⁶⁰ *el-Mesâ'il*, s. 31. هذا الشيخ المتفقه عند نفسه

⁶¹ *el-Mesâ'il*, s. 103. قال الشيخ المتعصب

⁶² *el-Mesâ'il*, s. 31.

⁶³ *el-Mesâ'il*, s. 65

⁶⁴ *el-Mesâ'il*, s. 71.

⁶⁵ *el-Mesâ'il*, s. 107.

⁶⁶ *el-Mesâ'il*, s. 31-65.

⁶⁷ *el-Mesâ'il*, (s. 31, 83)

⁶⁸ *el-Mesâ'il*, s. 35, 38,

⁶⁹ *el-Mesâ'il*, s. 36.

Nahvi'nin *el-Muhabber* isimli eserinden alıntılar yapması⁷⁰ bu bağlamda değerlendirilebilir. O, daha sonra ise İmâmiyye'nin böyle düşünmesinin sebepleri üzerinde durur. Bu noktada onun tarafından zikredilen bir hususu belirtmek gerekmektedir. Şeyh el-Müfid, İmâmiyye'de şer'i hükümlerde kıyasın bir delil olmadığını iki kere vurgulamaktadır⁷¹. Fakat, ilginç olarak bu iki yerde de kıyasın kendisini desteklediğini belirtme ihtiyacı duymuştur. Mesela talaka yeminle ilgili bahiste kendilerinin kıyası şer'i hükümlerde caiz görmediklerini belirttikten sonra, kıyasın da kendi yanlarında olduğunu eklemiştir⁷². Yine ölünün diyeti bahsinde öncelikle kıyasın kendisine delil olmayacağını belirtmekte, fakat kıyası delil olarak kabul ettiklerinde ise ceninle ölünün kıyas edilebileceğini dolayısıyla, kıyasın da kendisini desteklediğini kaydetmektedir⁷³. Bu durum, esasında onun yukarıda bahsedildiği gibi kıyası bir delil olarak kabul eden Hanefileri kendi delilleriyle çürütme gayretinin bir tezahürü olmalıdır.

Diğer taraftan Şeyh el-Müfid çoğu zaman es-Sâğânî'yi eleştirmekle yetinmemekte özellikle Ebu Hanife'nin bazı fetvalarını hatırlatarak onun yanlışlığını ispata çalışmaktadır. Hatta on meselede verdiği cevap Şeyh el-Müfid'i tatmin etmemiş olmalıdır ki, bunların ardından Ebu Hanife ile ilgili özel bir bölüm yazmış ve burada Ebu Hanife'nin fetvalarını kendi ifadesiyle Kur'an ve Sünnet bağlamında değerlendirmiştir. Şeyh el-Müfid fıkının tüm başlıkları altında, giderek ağırlaşan ve hakarete varan bir üslupla Ebu Hanife'yi eleştirmektedir⁷⁴.

D. ESERİN MUHTEVASI

1. Birinci mesele

Hanefi âlim es-Sâğânî'nin İmâmiyye'yi tenkidi meâlen şu şekildedir:

İmâmiyye, Kurân'ın nassıyla yasaklanan, vade şartı ile akd edilmiş, mut'a nikâhını tecviz ederek zinayı mubâh kılıyor. Bu konudaki görüşleri bütün büyük şehirlerin fakihlerine (fukahau'l-emsar) aykırıdır. "Ve onlar ki, iffetlerini korurlar; Ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (câriyeleri) hariç. (Bunlarla ilişkilerden dolayı) kınanmış değillerdir. Şu halde, kim bunun ötesine gitmek isterse, işte bunlar, haddi aşan kimselerdir"⁷⁵ ayeti ile Kurân'da Allah Teâlâ bunu haram kılmıştır. İmâmiyye aynı zamanda kendisiyle mut'a yapılan kadının zevce ya da cariye olmadığına ittifak etmiştir. Onların bu ittifakı dalalette olduklarının itirafıdır. Resulullah şöyle buyurmuştur. "Çocuk firaş'a (yatak sahibi olan erkeğe) aittir. Zina eden erkeğe de mahrumiyet düşer." Rafıza (yani İmâmiyye) mut'adan doğan

⁷⁰ *el-Mesâ'il*, s. 38.

⁷¹ فَمَا الْقِيَّاسُ بِالشَّرِيعَةِ فَلَيْسَ بِأَصْلٍ عِنْدَنَا; *el-Mesâ'il*, s. 95; وَلَيْسَ لَهُ إِلَى الْحُكْمِ بِهِ مِنْ جِهَةِ الْقِيَّاسِ سَبِيلٌ لِأَنَّا لَا نَسُوغُ لَهُ الْقَوْلَ بِالْقِيَّاسِ فِي الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّاتِ *el-Mesâ'il*, s. 111. ولا مضمَر علمنا

⁷² *el-Mesâ'il*, s. 95.

⁷³ *el-Mesâ'il*, s. 111.

⁷⁴ استهزاء بشرع الإسلام وادغالا في دين أهل الإيمان وردا على النبي; *el-Mesâ'il*, s.119; وهذا فيما رحمه لأتمته وحده

⁷⁵ Mü'minun 5-7.

çocuğun inkârında ittifak eder. Mut'a'dan doğan çocuk nikâh sebebiyle doğarsa yatak sahibi erkeğe aittir. Eğer mut'a nikâhî firaş değilse o zaman yasaklanmış bir sefihliktir⁷⁶.

Şeyh el-Müfid, zina iftirasının ittifakla haddi gerektirdiğini hatırlatarak sözlerine başlar. Yukarıda mut'a nikâhî için kullanılan "mahzur/yasaklanmış" ifadesini eleştirerek, bunu bir zinâ iftirası olarak niteler. Mut'aya helal diyenlerin, zaten mut'ayı mubah olarak saymaları sebebiyle haddi bahis konusu etmediklerini, ona haram diyenlerin ise şüphe sebebiyle haddi kaldırdıklarını belirtir⁷⁷. O, böylelikle Hanefî fakihî, kazif suçu işlemekle itham etmekte ve hadd cezasını hak ettiğini belirtmektedir⁷⁸. Diğer taraftan Şeyh el-Müfid, bu iddianın aynı zamanda es-Sâğânî'nin imamı Ebu Hanife'nin de fetvalarına aykırı olduğunu belirtmektedir⁷⁹. Durum böyleyken mut'a nikâhî yapanlara zâni denmesini çok ağır ifadelerle tenkid eder⁸⁰.

Şeyh el-Müfid daha sonra yukarıda belirtilen Mü'minun suresinde, sadece eşlerle ve cariyelerle yapılan ilişkiler sebebiyle kınanmayacaklarının belirtilmesi ile ilgili hususa cevap vermeye çalışıyor. O öncelikle kendisiyle mut'a nikâhî yapılan kadının "zevce" olduğu konusunda tüm Şi'a'nın ittifakının olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla zevce sıfatı sebebiyle kendisiyle mut'a yapılan kadının bu ayetin kapsamına girdiğini belirtmektedir. Bu konuda diğer ayetlerin ve sünnetin de olduğunu zikreder. Nisa suresi, 24. ayetindeki "Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla istemeniz size helal kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine ücretlerini verin." ifadesini delil getirerek mut'a nikâhının mubah kılındığını iddia etmektedir⁸¹.

Bunun ardından özellikle sahabilerin bu konudaki ifadelerini nakletmektedir. Bu sahabilerden, Abdullah b. Mes'ud ile başlaması zannımca muhatabının Hanefî olmasıyla alakalıdır. O, Abdullah b. Mes'ud ile Abdullah b. Abbas'ın bu ayeti mut'aya delil olarak gösterdiklerini kaydeder⁸². Diğer taraftan sünnette de Resulullah'ın ecel ile şart kılınmış mutaya izin verdiğini, hatta sahabilerin bunlardan çocuklarının olduğunu kaydeder⁸³.

⁷⁶ *el-Mesâ'il*, s. 31-32.

⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 194.

⁷⁸ *el-Mesâ'il*, s. 32-33

⁷⁹ Ebu Hanife'nin bu görüşte olduğu rivayeti için bkz. *el-Mesbûr*, IX, 58; Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve eş-Şafii, zina fiilinin tahakkuku sebebiyle haddin gerektiği kanaatindedir. *aynı yer*.

⁸⁰ *el-Mesâ'il*, s.33.

⁸¹ *el-Mesâ'il*, s. 33-34; Bu ayette geçen faydalanmak (istimta) ile kasdın 'nikah', ücret ile ise 'mehr' olduğu ayetin siyak u sibakından anlaşılmaktadır. Bu konuda ayrıca bkz. el-Cassas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 53.

⁸² Bkz. 81, 82, 83 nolu dipnotlar.

⁸³ *el-Mesâ'il*, (s. 35).

Şeyh el-Müfid, büyük şehirlerin fakihlerinin (fukahau'l-emsar) buna muhalif olduğu iddiasını çürütmek için, Ebu Ali el-Hüseyn b. Ali b. Yezid⁸⁴, *Kitabu'l-Akziye* isimli eserine atıfla mut'ayı mubah kabul eden sahabi ve tabiini saymaktadır. Ardında da Ehl-i Mekke ve Medine'den bir grubun, Yemen ehlinin, Kufe ehlinin çoğunun mut'a yapana hadd cezası uygulanmayacağı kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Bundan sonra Abdullah b. Mes'ud'dan gelen rivayetini dile getirmektedir. Fakat rivayet hadis kitaplarındaki şekliyle değil, mealen yapılmış bir nakildir⁸⁵. Yine Cabir'den yapılan nakil de aynı şekildedir⁸⁶. İbn Abbas'ın ayeti 'ila ecelin müsemma/ belirlenen bir zamana kadar' şeklinde okuduğu rivayetini kaydeder⁸⁷. Yine bu bağlamda Ebu Cafer Muhammed b. Habib en-Nahvi'nin *el-Muhabber* isimli eserine atıfla mut'ayı caiz gören sahabileri saymaktadır⁸⁸.

eş-Şeyh el-Müfid, es-Sâğânî'nin, İmâmiyye'den bir fakih, mut'a yapılan kadının "zevce" olarak isimlendirilmesi hususunda, mutezile'den intihalde bulunmuştur şeklindeki iddialarını reddetmektedir⁸⁹. Yine es-Sâğânî, "mut'a'da talak olur mu?"⁹⁰, "şayet eğer talak var dersiniz bu sizin iddet konusundaki delilinizi nakz eder. Zira Bakara suresi 228. ayette mutallakaların üç kur beklemeleri emredilmektedir, oysa İmâmiyye mut'a yapılmış kadının 2 kur bekleyeceğini belirtmektedir⁹¹", "Şayet mut'a yapılan kadın zevce ise ilâ yapılabilir mi?", "mut'ada zihar olur mu?"⁹², "li'ân yapılabilir mi?"⁹³, şeklindeki sorularına Şeyh el-Müfid, mut'a konusunun ilk bahislerinde özellikle sahabilerin ve bazı sünî ulemanın kendisini desteklediğini belirttiği bahisler kadar rahat cevap verememektedir. Müfid, genellikle Kur'an hükümlerinin Ehl-i Beytten gelen rivayetlerle tahsis edilebileceğini belirterek iddialara cevaplarını bunun üzerine kurar.⁹⁴

es-Sâğânî, iddialarına yukarıda da belirttiği gibi, 340/951 senesinde Nisabur'da Şeyh el-Müfid'in hocalarından İbnü'l-Cüneydi ile görüşmesinden bahsederek devam etmektedir. es-Sâğânî, onu insanların en cahillerinden birisi olarak değerlendirmekte ve Ebu Hanife ile bazı meselelerde uyum içersinde olduğunu ve şer'i hükümler hakkında kıyası ve re'yi geçerli saydığını kaydetmektedir. Şeyh el-Müfid, İbnü'l-Cüneydi'nin özellikle kıyası kullanma ile Ebu Hanife ve

⁸⁴ Muhtemelen bu şahıs mütekellim ve muhaddis el-Hüseyn b. Ali b. Yezid el-Kerabisi'dir. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XII, 430.

⁸⁵ *el-Mesâ'il*, s. 38; Abdullah b. Mes'ud'un bu konudaki rivayeti için bkz. Müslim, Nikah, 11, 13.

⁸⁶ *el-Mesâ'il*, s. 38; Cabir'in rivayetleri için bkz. Müslim, Nikah, 15, 16, 17.

⁸⁷ *el-Mesâ'il*, s. 49; *Abdurrezzak, el-Musannef*, VII, 498.

⁸⁸ *el-Mesâ'il*, s. 38.

⁸⁹ *el-Mesâ'il*, 41-44.

⁹⁰ *el-Mesâ'il*, s. 42.

⁹¹ *el-Mesâ'il*, s. 44.

⁹² *el-Mesâ'il*, s. 46.

⁹³ *el-Mesâ'il*, s. 49.

⁹⁴ *el-Mesâ'il*, s. 45, 52.

diğer sünnî ulemanın mezhebini seçmesine ilişkin iddiaları sebebiyle onun yazdıklarına ve sözlerine iltifat edilmediğini kaydeder⁹⁵.

2. İkinci Mesele

es-Sâğâni'nin iddiası:

“Şîa; Yahudilerin, Müslüman kadınları nikâhları altına alabileceğini söylüyor. Aynı şekilde Hıristiyanlar ve Mecusilerin de Müslüman kadınlarla evlenebileceği kanaatindedirler. Bu görüşleri onların şu düşünceleri sebebiyledir. “Bir zımminin nikâhı altındaki zimmi kadın, Müslüman olur ve küfürden dönerse, İslam hükümleri ile amel ederse, aralarında bir ayrılık olmaz ve nikâhları devam eder. Bu İslam dinine aykırıdır.”⁹⁶”

Şeyh el-Müfid'in cevabı:

“Bizim bu konudaki gerçek düşüncemiz şu şekildedir: Bir Yahudi kadın veya Hıristiyan kadın Müslüman olsa, Hicret ülkesinde kocası dini üzerinde kalsa, kadının Müslüman olmasıyla aralarındaki akid fesh olmaz. Ancak onunla cinsel ilişkiye giremez. Şayet adam Müslüman olursa, kadınların kocalarına helal olan şeyler onlarda helal olur. Fakat dalalet üzere devam ederse, aralarındaki akid bakidir.”⁹⁷ Yukarıda mealen verdiğimiz cevabın ardından Şeyh Müfid, zevceyle cinsel temasın yasak olmasına rağmen akdin devam ettiği hayız ve zihar durumlarını belirterek yukarıdaki duruma delil getirmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan o, Ömer b. el-Hattab⁹⁸ ile Ebu Hanife'den de benzer fetvanın geldiğini kaydederek es-Sâğâni'yi cahillikle suçlamaktadır⁹⁹.

3. Üçüncü Mesele

es-Sâğâni'nin iddiası:

“Onlar, bir adam cariyesini din kardeşine cinsel ilişki için ödünç verebilir. Kardeşinin de onu ödünç isteme hakkı vardır. Böylelikle onlar evliliği, bina, alet, mobilya gibi şeyleri ödünç olarak alınıp verilmesi gibi bir hale soktular. Bu Mecusilerin nikâhın çeşitleri hakkındaki sözlerinden daha çirkindir”¹⁰⁰.

Şeyh el-Müfid'in cevabı:

Lafzen olmasa da mana olarak aynı rivayet Ehl-i Beyt'ten haber-i vahid olarak gelmiştir. Fakat onlardan güvenilir raviler tarafından aksi de rivayet edilmiştir. Hüseyin b. Said el-Ahvazi el-Kasım b. Urve'den, o da Ebu'l-Abbas'tan (el-Bakbak) şu şekilde rivayet etmiştir: “Benim bir komşum vardı. Onun ismi, el-Mufaddal b. Gıyas'tı. Bizim ahabımızla alakası iyiydi. Onlarla oturmayı seviyordu. Benden onu Ebi Abdullah'a (Cafer Sadık) götürmemi istedi. Onun yanına

⁹⁵ *el-Mesâ'il*, 57-59

⁹⁶ *el-Mesâ'il*, s. 65.

⁹⁷ *el-Mesâ'il*, s. 65.

⁹⁸ Abdurezzak, *el-Musannef*, XIV, 84.

⁹⁹ *el-Mesâ'il*, s. 67-68.

¹⁰⁰ *el-Mesâ'il*, s. 71.

götürdüm. O, fercin ödünç verilmesini sordu. Ebu Abdullah dedi ki: Bu zinadır. Ben bundan beriyim. Fakat kadının, cariyesini kardeşine, eşine ve ya yakınına helal kılmasında bir beis yoktur¹⁰¹.

4. Dördüncü mesele

es-Sâğâni'nin iddiası:

İmâmiyye, bir erkeğin; bir kadının üzerine halasıyla, kız kardeşinin kızıyla veya teyzesiyle evlenmesini caiz görmektedir. Oysa bu konuda Resulullah'ın “ لَا تَنْكِحُ الْمَرْأَةَ عَلَى عَمَّتِهَا ” ‘Kadın halasıyla veya teyzesiyle, bir nikâh altında tutulamaz’ hadisi vardır¹⁰². es-Sâğâni bu konuda kıyasın kendisini desteklediğini kaydeder.

Şeyh el-Müfid, es-Sâğâni'nin kadın ile halasının aynı anda nikâhlanmasının caiz olmadığı konusunda icma olduğu iddialarına karşı çıkmaktadır. Müttekaddiminin ve müteahhirinin bu konuda ittifak halinde olmadıklarını söyler. Sahabenin tabiinin ve ehli beytin bu konudaki görüşlerinin maruf, aralarındaki ihtilafın ise meşhur olduğunu kaydeder. Resulullah'la irtibatlandırılan hadis ise haber-i vahid olduğunu belirtir. Bu konudaki rivayetin Ebu Hureyre'ye dayandığını, onun da hadis rivayetinde aşırı kaçmakla itham edildiğini de ekler. Şeyh el-Müfid, Ehl-i Beytten gelen rivayetlerle bir adamın bir kadını halası ve teyzesiyle beraber nikâhlanması, ancak halası ve teyzesinin iznine bağlı olduğu kanaatinde olduklarını kaydeder¹⁰³.

5. Beşinci mesele

es-Sâğâni'nin iddiası: “İmâmiyye bir mecliste gerçekleşen üç talakı batıl olarak saymaktadır. Bu durumda olanlar birbirlerinden ayrılmamaktadırlar. Dolayısıyla, bu durum Allah'ın haram kıldığına yaklaşmayı helal kılmaktadırlar. Kur'an onların bu konudaki görüşlerinin fesadına şahittir. Zira Bakara suresinin 229. âyetinde Allah, “boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır” buyurmuş ve böylece onu üç talak yapmıştır. Üç talak ayrı ayrı kabul etmemiştir” şeklindedir¹⁰⁴.

Şeyh el-Müfid, Resulullah, Hz. Ebubekir, Ömer b. El-Hattab'ın üç talakın bir kabul edildiğini, fakat bunun Hz. Ömer zamanında üç talak olarak kabul edildiğini kaydetmektedir¹⁰⁵. Şeyh el-Müfid, İbn Abbas'tan¹⁰⁶ ve Hz. Ali'den bu konuyla ilgili rivayetlerin¹⁰⁷ olduğunu zikrederek Sâğâni'nin ifade ettiği gibi bu ko-

¹⁰¹ *el-Mesâ'il*, s. 72; Bu rivayet *el-Mesâ'ilu's-Sâğâniyye*'den naklen *Müstedreku'l-Vesâil* isimli eserde geçer. Mirza en-Nevevi, *Müstedreku'l-Vesâil*, Lübnan, X, 20-21.

¹⁰² Abudrezzak, *el-Musannef*, II, 360; İbn Şeybe, *el-Musannef*, VI, 360; Tabarani, *el-Mu'cam el-Evsat*, I, 113.

¹⁰³ *el-Mesâ'il*, s. 77.

¹⁰⁴ *el-Mesâ'il*, s. 83.

¹⁰⁵ en-Nevevi, *Şerhu Müslim*, X, 70.

¹⁰⁶ Nevevi, X, 70; *Müstedreku'l-Vesâil*, XV, 302.

¹⁰⁷ *Müstedreku'l-Vesâil*, XV, 302.

Şeyh el-Müfid, yukarıda sözü geçen ayetlerin Hz. Muhammed'den ve Ehl-i Beytten gelen rivayetlerle tahsis edildiğini ifade etmektedir¹¹⁵. Buna göre, zevceler, rubâ-i arzdan bir şey miras alamazlar, ama binanın, tuğlaların, ağaçların ve aletlerin kıymeti onlara verilir. Şeyh el-Müfid, es-Sâğânî'ye “*ey câhil, Kur'an'ın umûmunun Resulullah'tan geldiği sâbit olan haberlerle tahsis edileceğini nasıl inkâr edersin!*” şeklinde yüklenmektedir¹¹⁶.

Şeyh el-Müfid, burada tarihteki bazı olaylara atıf yapmaktadır. es-Sâğânî'yi, onun nezdinde Hanefileri ve Sünnîleri kastederek “*Sizler, bu ayetin umum hükmünü, Resulullah'ın hanımları için kaldırdınız. Onun bütün mirasından onları mahrum bıraktınız. Onları Kur'an'ı nakz eden bir ahad haberle*”¹¹⁷ mahrum bıraktınız” demektedir. Ayrıca Şeyh el-Müfid, Sâğânî'yi *dıyâ* ve *rubâ* kelimelerinin anlamlarını da karıştırmakla itham etmektedir¹¹⁸.

8. Sekizinci Mesele

es-Sâğânî, İmâmiyye'yi şöyle itham eder:

“Şayet adam ölse, erkek çocuklar, kız çocuklar bıraksa, erkek çocuklar arasında en büyüğü, elbise, silah, yüzük ve mushafını alır, daha sonra kalanını diğerleri ile paylaşır. Elbise, silah, yüzük ve mushafı, terekesinin büyük kısmını oluştursa ve bundan başka bir şey bırakmasa da böyle olur. Bununla büyük çocuğu korumakta ve diğerlerini bundan yoksun bırakmaktadırlar”. Bu icmadan çıktıklarını belirttiğim iddialarından daha kötüdür. Zira ayette geçen, Nisa suresinin yedinci ayetindeki¹¹⁹ “*Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklerle bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir*” ifadelerini redd etmektedir¹²⁰.”

Şeyh el-Müfid, sözlerine Sâğânî Hanefî fakihin yine meseleyi anlamadan İmâmiyyeyi itham ettiğini belirterek başlamaktadır. Şeyh el-Müfid, bu ayetin, Allah'ın Resulullah'ın sözü ve sünneti ile tahsis edildiğini kaydeder¹²¹. Sabit olan sünnetle Kur'an'ın tahsisinden kaçınılamayacağını da ifade eder¹²². Bunun gerekçesini şu şekilde ifade eder: Çünkü Allah Teala, ölen adamın bozduğu orucu varsa onun kazasını büyük çocuğa ilzam etmiştir. Namaz da aynı şekildedir. Akıl bunun böyle olması gerektiğini ortaya koyar. Müfid, diğer mirasçılardan mirastan

¹¹⁵ أن المرأة لا يرث من الأرض ولا من العمار شيئا (Ebu Cafer Muhammed Bakır'dan) el-Küleynî, *el-Kâfi*, VII, 127; أن المرأة لا يرث من تركة زوجها من تربة دار او ارض الا ان يقوم الطوب والخشب قيمة فتعطى ربعها او ثمنها (Ebu Cafer Muhammed Bakır'dan) el-Küleynî, *el-Kâfi*, VII, 128.

¹¹⁶ *el-Mesâ'il*, s. 98.

¹¹⁷ إِنَّا مَعْتَرِ الْأَنْبِيَاءَ لَا نُورَثُ مَا تَرَكْنَاهُ صَدَقَةٌ Buhârî, *İ'tisâm* 5, Humus 1; Ahmed b Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/463

¹¹⁸ *el-Mesâ'il*, s. 101.

¹¹⁹ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا

¹²⁰ *el-Mesâ'il*, s. 102-103.

¹²¹ Bu konudaki rivayetler için bkz. eş-Şeyh et-Tûsî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, IX, 276-277.

¹²² *el-Mesâ'il*, s. 98.

mahrum edilmesi hususunda ise Sünnîleri kastederek, sizler Resulullah'ın evladını, zevcelerini, asabesini mirasından mahrum ettiniz şeklinde bir çıkış yaparak konuya tarihi bir boyuta getirmektedir¹²³.

9. Dokuzuncu Mesele

es-Sâğâni'nin iddiası şu şekildedir:

İmâmiyye, “şayet bir adam bir kadını öldürse, ailesinin onu öldürme hakkı vardır, ayrıca kadının ailesinin (erkeğin) yarı diyeti ödemesi gerekir” demektedir. Bu Mâide suresinin 45. âyetindeki¹²⁴ “*en-nefsu bi'n-nefsi*” ibaresine tamamen zıttır. Bununla icmâdan açıkça çıkmışlardır.

Şeyh el-Müfid, âyetin İmâmiyye'nin (*el-kavm*) yanında olduğunu belirterek sözlerine başlar. Bakara suresinin 178'inci ayetindeki¹²⁵ “*Hüre karşılık hür, kula karşılık kul, kadına karşılık kadın*” ibaresini delil göstererek Kur'an'ın kısasta denkliği vurguladığını söyler. Yukarıda zikredilen Maide suresinin 45. ayetindeki *en-nefsu bi'n-nefsi* ibaresinin ise icma ve ittifakla hass olduğunu belirtir. Zira ‘efendi kölesi tarafından öldürülmeyeceği’, ‘mü’min, harbî kafir tarafından öldürülmeyeceği’, “fukahanın cumhuruna göre Müslüman da zimmi tarafından öldürülmeyeceği”, “insanın hayvan tarafından öldürülmeyeceği” hususunda Müslümanların yanında diğer din sahiplerinin de ittifakı vardır. Bu ayetin bu şekilde hass olduğu sabit olunca onun amm olduğu ile ilgili görüşler de ortadan kalkar. Ailenin yarı diyet ödemesine cevaz vermeleri ile ilgili hususun ise Resulullah'ın sünneti ve Ali b. Ebi Talib'in uygulamalarından alındığını kaydetmektedir¹²⁶. Bu hususu, Şeyh el-Müfid bir diğer eseri olan *Ahkâmu'n-Nisa*'da daha açık bir şekilde dile getirmekte ve kadının velisinin istediği takdirde adamı öldürebileceğini ve onun varislerine de 500 dinar veya 50 deve verileceğini kaydetmektedir¹²⁷. *el-Mukni'a* adlı eserinde ise kadının diyetinin erkeğin yarısı olduğunu dolayısıyla yarı diyetin ödenmemesi halinde kısasın gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir¹²⁸.

10. Onuncu mesele

es-Sâğâni:

İmâmiyye fakihlerinin “şayet birisi, bir ölünün başını keserse, 100 dinar diyet vermesi gerekir” şeklindeki fetvâlarının Kitâb, Sünnet ve Kıyâs'da delilinin olmadığı ve İslam fakihlerinin de bu kavilde olmadığını ifade eder¹²⁹.

¹²³ *el-Mesâ'il*, s. 104.

¹²⁴ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَن لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُم الظَّالِمُونَ Mâide, 45.

¹²⁵ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُيِيَ لَهُ مِنْ أُخِيهِ شَيْءٌ فَبِأَبَاحٍ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٍ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ بَرَكَاتٌ Bakara, 178.

¹²⁶ el-Küleyni, *el-Kâfi*, VII, 298.

¹²⁷ eş-Şeyh el-Müfid, *Ahkâmu'n-Nisa*, s. 52.

¹²⁸ eş-Şeyh el-Müfid, *el-Mukni'a*, 739.

¹²⁹ *el-Mesâ'il*, s. 111.

Şeyh Müfid, buna çok ağır ifâdelerle itirâz ederek, bu kavilde olan doğuda ve batıda pek çok âlimin olduğunu ve onların bunu Resulullah'a isnâd ettiklerini kaydetmektedir¹³⁰. Şeyh el-Müfid, her ne kadar kıyası dini hükümlerde asıl kabul etmeseler de, kıyasın da kendi yanlarında olduğunu söyler. O, şu şekilde bir kıyas yapmaktadır: Ölmüş adamdan ruh çıkmaktadır ve böylelikle ruh üflenmeden önceki cenin haline gelmektedir, dolayısıyla hükmü de 'cenin'inki gibi olmalıdır. Ceninin diyeti hakkında ise Ehl-i Beytten rivâyet bulunmaktadır¹³¹. Şeyh el-Müfid, bu 100 dinarın devlet başkanı tarafından alınacağını belirtmekte ve varislerinin bundan bir şey alamayacağını kaydetmektedir¹³². eş-Şerif el-Murtaza, bunun, İmâmiyye'nin tek başına kaldığı hususlardan olduğunu, diğer fakihlerin bu duruma muhalif olduklarını ifade eder¹³³.

DEĞERLENDİRME

Şeyh el-Müfid'in hicri IV. asır ve V. asrın başlarında Şii/İmâmiyye'nin en önemli fakih ve mütekellimi olduğu bilinmektedir. Bunun yanında yukarıda çeşitli vesilelerle belirtildiği gibi Büveyhi devleti ile olan yakın münasebeti fikirlerini etkin bir şekilde savunmasını sağlamıştır. Fakat her ne kadar Büveyhilerin devlet desteği olsa da eş-Şeyh el-Müfid, üç kere Bağdad'tan uzaklaştırılmıştır. Fakat *el-Mesâ'ilu's-Sâğâniyye* isimli eserinde onun rahat tutumu kendisini göstermektedir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, zaman zaman hakaret seviyesine ulaşan ifadelerini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Fakat elimizde es-Sâğâni'nin İmâmiyye'ye itirazlarda bulunduğu eserinin olmamasının büyük bir eksiklik olduğunu belirtmeliyiz. Zira onun ifadelerini bizlere eş-Şeyh el-Müfid nakletmektedir. Bu nakli yaparken bazen birbirinden kopuk iddiaları dile getirmektedir. Bu bağlamda elimizde söz konusu eserin olması durumunda polemğin detaylarına vakıf olabileceğimiz açıktır. Ancak yine de bu durum, eserin İslam Hukuku tarihi açısından kıymetini gölgelememektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzak (ö. 211/826), *el-Musannef*, thk. Habib er-Rahman el-E'zamî, I-XI, Beyrut 1983

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, I-VI, Beyrut tsz.

Ahmet Güner, *Büveyhilerin Şii-Sünni Siyaseti*, İzmir 1999.

Ayatullah Sayyid Ali Khamene'i, *The Place of al-Mufid in the Development of Shi'i Kalam and Fiqh*, el-Tavhid, c. X, sayı 2-3. http://www.al-islam.org/al-tawhid/mufid/al_mufid.htm.

el-Cassas (ö. 370/980), *Ahkamu'l-Kur'an*, I-III, Lübnan 1995.

Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 498-501.

¹³⁰ *el-Mesâ'il*, s.112; eş-Şeyh et-Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkâm*, X, 281.

¹³¹ el-Küleyni, *el-Kâfi*, VII, 347-8.

¹³² Şeyh el-Müfid, *el-Muknî'a*, s. 760.

¹³³ Şerif el-Murtaza, *el-İntisâr*, 542.

- Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1071), *Tarihu Bağdad*, I-XIV, Lübnan 1997.
- İbn Abdulberr (ö. 463/1070), *el-İstizkâr*, I-VIII, Beyrut 2000.
- İbn Hacer (ö. 852/1448), *Lisânu'l-Mizân*, I-VII, Beyrut 1971.
- İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân*, I-VII, Beyrut tsz.
- İbn Kudâme (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, I-XII, Beyrut tsz.
- İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), *Tâcu't-Terâcim*, thk. İbrahim Salih, Beyrut, 1992.
- İbn Şeybe el-Kufî (ö. 335/946), *el-Musannef*, I-VIII, Beyrut 1989.
- İbnü'l-Cevzi (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, I-XIX, Beyrut, tsz.
- İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), *el-Kamil fi't-Tarih*, I-XII, Beyrut 1966.
- Mazlum Uyar, İmâmiyye Şîasında Düşünce Ekolleri Ahbarîlik, İstanbul 2000.
- Mirza en-Nevevi, *Müstedreku'l-Vesâil*, Beyrut 1987.
- Mustafa Öz, İmamiye Şîasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı, İstanbul 1995.
- Necaşi (ö. 450/1058), *Rical*, thk. el-Hucce es-Seyyid Musa eş-Şebiri el-Zincani, Kum 1416.
- en-Nevevi (ö. 676/1277), *Şerhu Müslim*, I-XVIII, Beyrut 1987.
- es-Safedi (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXII, Beyrut 2000.
- Sem'ani (ö. 562/ 1167), *Kitabu'l-Ensab*, I-V, Beyrut 1998
- Seyyid Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, thk. Hasan el-Emin, I-X, Beyrut 1983.
- Şerif el-Murtaza (ö. 436/1044), *el-İntisâr*, Kum 1415, 321.
- eş-Şeyh Ali Hazım, *el-Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimîn eş-Şî'a*, Beyrut 1413/1992.
- eş-Şeyh el-Küleynî (ö. 329/ 940), *el-Kâfi*, I-VIII, Tahran 1363.
- eş-Şeyh et-Tûsî (ö. 460/1068), *Tehzîbu'l-Ahkâm*, I-X, Tahran 1364.
- Şeyh el-Müfid (ö. 413/1023), *Ahkâmu'n-Nisa*, thk. Mehdi Neced, Beyrut 1993.
- Şeyh el-Müfid (ö. 413/1023), *el-Mukni'a*, Kum 1410.
- Şeyh el-Müfid (ö. 413/1023), *el-Mukni'a*, thk. Müessesetu'n- Neşri'l-İslami, Kum 1410.
- Şeyh Tûsî (ö. 460/ 1068), *el-Fihrist*, thk. Müessesetu Neşri'l-Fekahe, y.y. 1417.
- Tabarâni (ö. 360/970), *el-Mu'cam el-Evsat*, Darulharemeyn 1995.
- Tabersi (ö. 548/ 1153), *İhticac ala ehli'l-Licac*, Neced 1966.
- ez-Zehebi (ö. 748/1348), *el-İber fi Haberi Men Čaber*, Beyrut 1985.